

В.П. Маковій,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу,

Херсонський юридичний інститут ХНУВС

Ретроспективний аспект формування набувальної давності

УДК 347.232

Анотації:

У статті розкриваються сутнісні ознаки набувальної давності у процесі її формування у вітчизняній ретроспективі. Перевага у дослідженні надається автором питанню рецепції здобутків європейської цивілістики до вітчизняного законодавства тих років, а також можливості імплементації позитивних напрацювань до сучасної юридичної теорії та практики.

В статье раскрываются существенные признаки приобретательной давности в процессе её формирования в отечественной ретроспективе. Преимущество в исследовании предоставляется автором вопросу рецепции достижений европейской цивилистики в отечественное законодательство тех лет, а также возможности имплементации положительных наработок в современную юридическую теорию и практику.

In the article the essence signs of nabouvalnoi remoteness in the process of its forming in a home retrospective view open up. Advantage in research is got an author to the question of reception of achievements of European tsivilistici to the home legislation of those years, and also possibilities of implementatsii of positive works to the modern legal theory and practice.

Ключові слова:

Набувальна давність, позовна давність, давнісне володіння, ординарна та екстраординарна давність, переривання та зупинення перебігу давнісного строку, добросовісне, беззаперечне та безперервне володіння.

Приобретательная давность, исковая давность, давностное владение, ординарная и экстраординарная давность, прерывание и приостановление давностного срока, добросовестное, бесспорное и непрерывное владение.

The nabouvalna remoteness, limitation of actions, davnisne domain, ordinary and extraordinary remoteness, breaking and stop of motion of davnisnogo term, conscientious, implicit and continuous domain.

Жодна з правових конструкцій сучасності не може бути об'єктивно дослідженою без звернення до її етимології, в тому числі й набувальна давність як новела вітчизняного цивільного законодавства. У зв'язку з цим прискіпливого аналізу потребують питання дослідження сутності розвитку набувальної давності в територіальних межах становлення вітчизняної юриспруденції.

Поряд з автором даному питанню присвятили останнім часом свої праці такі вчені як О. Погрібний, С. Пахман, О. Коновалов, В. Цікало, І. Бойко та інші. Водночас, безпосередньо особливості давнісного володіння того періоду в комплексному опрацюванні з'ясовані не були. У зв'язку з цим мета даної статті полягає у визначенні характерних ознак набувальної давності, що була відтворена вітчизняним законодавством в історичній ретроспективі, задля імплементації позитивних напрацювань до українського законодавства.

Давність володіння як спосіб набуття права власності відома ще правовим пам'яткам Псковської феодальної республіки XIV-XV століття. Так ст.9 Псковської судної грамоти давнісним володінням визнає таке, яке виключає сторонній вплив і виражається в обробці землі, або таке, у якому чітко простежується бажання володільця набувати земельну ділянку у власність. До умов давності володіння Грамота відносить: неперервність, беззаперечність, відкритість володіння, а також наявність строку (4 або 5 років)¹.

Достатньо повно врегульовано питання давності нормами Соборного Укладення 1649 року. Так, глава XVI “Про помісні землі” містить перелік норм, які врегульовують набувальну давність як підставу набуття права власності на

¹ Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. / Под общей ред. Чистякова О.И. – Т.1. Законодательство Древней Руси. Отв. ред. Янин В.Л.. – М.: Юридическая литература, 1984. – С. 332.

даний вид нерухомості. Необхідно зазначити, що на той час існували три види власності на землю: власність держави (царя), вотчинні та помісні землі (останні не успадковувались)¹.

В історії російського права тільки позовна давність сформувалась як окремий юридичний інститут. Давність володіння, що існувала у псковському праві, зникла разом з падінням самостійності Пскова і централізацією правового регулювання цих відносин у складі Московської держави.

Вираз “давність володіння” зустрічається лише у Зводі 1832 року, коли складена була окрема стаття про неї, що представляє собою досить точне відтворення §2229 Французького цивільного кодексу 1804 року. В ній відображено наслідки дії позовної давності відносно права власності. У зв’язку з невизначеністю і неповнотою щодо набувальної давності даний закон не мав суттєвого значення на практиці, в якій позитивну дію мала лише позовна давність. Навіть у російському законодавстві початку минулого століття давність володіння залишалась інститутом мало розвинутим, порівняно з положенням його на Заході, і позбавленим деяких істотних умов.

Законодавство Росії початку XX століття (т. X, ч. 1, ст. 557 Зводу) давнісним володінням (земською давністю) визначає спокійне, беззаперечне його здійснення протягом законом визначеного часу, який називається строком давності. При цьому ст. 533 визначені такі умови давності володіння: володіння “у вигляді власності”, спокійне, беззаперечне і неперервне, володіння повинно продовжуватись 10 років².

Виразом “у вигляді власності” законодавець вказує на необхідність юридичного володіння, а не тільки тримання або залежного володіння, щоб ним виражалась воля особи – розпоряджатись річчю як своєю. Ця думка виявляється в іншому місці законодавства ще ясніше: для сили давності треба

¹ Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. / Под общей ред. Чистякова О.И. Т.3. Акты Земских соборов. Отв. ред. Маньков А.Г.. – М.: Юридическая литература, 1985. – С.172-183.

² Полный сводъ законовъ Россійской имперіи в 2-хъ книгахъ. Книга 2. -Спб.,1911.–С.822-823.

володіти “на праві власності”, а не на іншій підставі.

Так, всі ті, кому державні землі дані в користування на відомих умовах чи для відомого використання, не можуть придбати у свою власність за давністю володіння ці землі як би довго користування не продовжувалося (т. X, ч. 1, ст. 560). Однак це не означає, що державні землі не могли бути придбані за давністю, – у цьому плані вони перебувають у такому ж положенні, як і приватні землі. Справа в тому, що ті особи, яким віддана державна земля в користування, ставляться до неї як до чужої, без явного для всіх наміру привласнити її собі. Аналогічним чином землю не може придбати за давністю орендар, принаймні до закінчення строку договору, довічний володілець й інші особи, що володіють річчю від імені іншого, без наміру присвоєння (приймальник поклажі, заставодержатель, опікун, управляючий тощо).

Всі зазначені особи, що володіють річчю не від свого імені, але у вигляді власності, можуть придбати право власності, якщо тільки явно змінять своє ставлення до власника, на що звертає увагу і Г.Ф.Шершеневич¹.

Безсумнівно, що довести характер володіння повинен той, хто посиляється на давність. Адже володіння для перетворення його у власність повинне бути у вигляді власності.

Володіння повинно бути протягом усього давнісного строку беззаперечним, тобто на нього не повинні бути пред'явлені претензії сторонніх осіб – у даному випадку власника. Але претензії власника тоді тільки роблять володіння спірним, коли подано в суд позовну заяву (т. X, ч. 1, ст. 558 і 559).

Беззаперечність володіння порушується тільки позовом про право власності, пред'явленим до володільця, а всі інші претензії, як наприклад про визнання заставного права, сервітуту, права участі, здатні тільки підтвердити юридичне володіння відповідача. На думку Г.Ф.Шершеневича, неправильним є твердження практики тих років щодо можливості порушення беззаперечності

¹ Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права: (по изданию 1907 г.). - М.: Фирма Спарк, 1995. – С.188-189.

не тільки позовом власника до володільця, але й навпаки – позовом володільця до власника (кас. ріш. 1882, № 25)¹. Дійсно, необхідно погодитися з автором твердження, що такий позов може порушити, й не завжди, безперервність володіння, але не беззаперечність. Відносно змісту такого позову володіння у вигляді власності робиться спірним тільки через такі позови, які направлені на здійснення права власності або володіння у вигляді власності, причому, на думку І.Є.Енгельмана, немає значення, чи відшукується для повернення річ або здійснюється з боку відповідача така дія, в якій відтворюється визнання права позивача, в будь-якому випадку вимога ґрунтується на праві власності².

Доведення беззаперечності покладається не на володільця, а на особу, яка не визнає набуття права власності за давністю.

Від давнісного володіння вимагається ще й його безперервність. Закон не містить визначення даної умови володіння. Однак граматичне тлумачення даного поняття надає привід говорити про володіння, яке продовжується постійно і незмінно у тому ж вигляді, в якому воно набуто. При цьому І.Є.Енгельман розрізняє два складових елементи – волю та владу. З огляду на це володіння переривається тим, що володілець залишає намір присвоєння, або тим, що він позбавляється можливості панування над річчю. Залишення володільцем наміру присвоєння виражається в тому, що він кидає річ напризволяще або надає своєму пануванню іншого характеру – наприклад, визнає право власника і починає тримати річ за згодою останнього.

Цивілістами тих часів пропонується поділити підстави, за яких володілець позбавляється можливості панування над річчю, на фактичні й юридичні. Переривання відбувається за таких умов: 1) пред'явлення позову уповноваженою особою, внаслідок чого володіння стає спірним; 2) визнання права уповноваженої особи володільцем, внаслідок чого юридичне володіння

¹ Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права: (по изданию 1907 г.). - М.: Фирма Спарк, 1995. – С. 189.

² Энгельман И.Е. О давности по русскому гражданскому праву: Историко-догматическое исследование. – М.: Статут, 2003. – С. 334.

останнього припиняється зовсім або перетворюється у залежне володіння (тримання). Фактично ж володіння переривається позбавленням володіння з боку уповноваженої або третьої особи.

Фактичне переривання може бути спричинене будь-якою особою, в той час як юридичне переривання може бути спричинене специфічним суб'єктом (самим володільцем, власником, титульним володільцем), але не сторонніми особами.

Позбавлення можливості панувати може відбутися з волі інших осіб, що стають на його місце незалежно від того, чи це буде сам власник, чи інша особа. Однак, згідно з касаційним рішенням Сенату №113 1878 року таке порушення володіння, яке усунуто задоволенням з боку мирового судді позову про відновлення порушеного володіння, не перериває давнісного володіння.

Крім того дія переривання володіння полягає в тому, що воно припиняється, а якщо починається заново, то минулий строк не може бути зарахованим в строк давності у зв'язку з тим, що до нього може зараховуватись лише володіння неперервне. У випадку якщо володіння буде поновлено судом у зв'язку з недійсністю обставини переривання, тоді весь час зараховується володільцю¹.

Разом з тим у російській цивілістиці того часу розмежовується зупинення перебігу давності володіння та його переривання. Перше ґрунтується на підставах зупинення впливу строків позовної давності, які застосовуються і для давності володіння.

Якщо порівняти ст.533 “Про порядок набуття й закріплення прав на майно взагалі” та ст.557 щодо земської давності (т. X ч. 1), то можна виявити відсутність ознаки неперервності в останній. На думку Г.Ф.Шершеневича, з викладеного можна зробити висновок, що поняття “неперервне” та “спокійне” рівнозначні, а тому в 557 статті це не наводиться.

¹ Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права: (по изданию 1907 г.). - М.: Фирма Спарк, 1995. – С. 190.

Однак І.Є.Енгельман вважає, що це зовсім різні поняття, з чим необхідно погодитись. Спокійне визначене ним як безтурботне й нетривожне, при тому воно визначається зовнішніми та внутрішніми факторами. Володілець може бути визнаний неспокійним з внутрішніх підстав, якщо він, усвідомлюючи неправильність, незаконність свого володіння, використовує різні засоби для надання своєму володінню ознак правомірності. Із зовнішніх підстав володілець може бути визнаний неспокійним тоді, коли його володіння знаходиться під дією постійних фактичних нападів, які він терпить, або захищається за допомогою насильства, не застосовуючи при цьому дію закону.

Оскільки положення щодо давності володіння рецепійовані з норм французького цивільного законодавства, то можна припустити, що внаслідок перекладу загублені такі смислові поняття, що характеризують давнісне володіння, як його явність і недвозначність. Володіння повинно бути явним, оскільки тільки явність надає йому характеристики володіння дійсного власника. Щодо двозначності, то володіння не повинно викликати сумнівів, що володілець володіє для себе. Двозначним є володіння спільного власника у праві спільної власності. Однак і така особа, за судженнями І.Є.Енгельмана, може набути право за давністю володіння, якщо фактично воно стало виключним і виражалось явними, недвозначними послідовними діями, які повинні викликати протидію з боку інших співвласників, але останні залишались у бездіяльності і мовчали¹.

Необхідною умовою перетворення володіння в право власності є його здійснення протягом 10 років. Початком перебігу строку вважається початок фактичного володіння у вигляді власності. Факт володіння і відповідність його умовам давності повинен доводити давнісний володілець. До того ж у відповідності зі ст. 567, якщо власник може довести, що володіння другої особи, незважаючи на його зовнішній прояв у вигляді власності, за своєю

¹ Энгельман И.Е. О давности по русскому гражданскому праву: Историко-догматическое исследование. – М.: Статут, 2003. – С. 331.

сутністю є володінням залежним – таким, що порушує право власності, то не можна вважати, що давніше володіння почалося. Якщо ж мова йде про залежного володільця, який перетворився на давнісного, то необхідно, щоб останній міг довести, коли почалося його неправомірне володіння у вигляді власності і в чому воно виразилось.

Строк давності спливає через 10 років з дня початку давнісного володіння. Під час всього строку перебігу давності володіння повинно відповідати вищенаведеним ознакам, а також йому властиве як універсальне, так і сингулярне правонаступництво.

З урахуванням вимоги закону щодо зупинення перебігу давності на час неповноліття власника ми можемо зробити висновок, що право власності за давністю набувалось не тільки в силу закінчення 10-річного строку беззаперечного та безперервного володіння, але також і внаслідок утрати права власності попереднім власником.

Отже, для набуття права власності за набувальною давністю для російського законодавства того періоду необхідною була наявність спокійного, беззаперечного і неперервного володіння у вигляді власності протягом 10 років.

На відміну від положень цивільного права більшості європейських країн того періоду, як і римського права, законодавство Росії, як бачимо, не містило таких ознак давнісного володіння, як наявність законної підстави та добросовісності володіння. Тому, з погляду чинного на той час законодавства, можливий такий факт, що крадена річ, насильно віднята земля можуть бути придбані у власність у силу однієї тільки давності володіння.

Предметом давності володіння за Зводом того часу визнавались речі тілесні, оскільки мова про володіння правами і набуття права власності на них у нормах не йде. До того ж речі можуть набуватись за набувальною давністю як повністю, так і частково. Так, за касаційним рішенням Сенату №10 1869 року навіть нероздільні речі можуть набуватись по частинам з урахуванням того, наскільки володільець може довести, що його володіння відповідає умовам

давності.

Як було наведено вище, співвласник спільної власності може втратити за давністю своє право на участь у спільному майна, якщо тільки хто-небудь із співвласників позитивно присвоїть виключне право власності на це майно. При цьому касаційним рішенням сенату №49 1891 року визначено, що визнання й затвердження такого набуття може здійснюватись тільки в позовному порядку, а не в охоронному, тобто на підставі позову, поданого давнісним володільцем до його співвласників.

Визначимось щодо здатності речі до набуття на неї права власності за давністю володіння в праві Росії того періоду. Так, нормами цивільного права виключається можливість заволодіння щодо всіх речей, які знаходяться в загальному користуванні, зокрема вилучених з обороту (наприклад, дороги, озера, річки, що не можуть бути предметом приватної власності). Тобто давністю володіння можуть набуватись речі, які можуть перебувати у приватній власності.

Крім того у законодавстві було визначено речі, на які за законом сила давності не поширюється і, отже, володіння ними, як би довго не продовжувалося, ніколи не перетвориться на право власності незважаючи на їх оборотоздатність, серед яких межі генерального межування (ст. 563 ч.1 т.X Зводу), майно, обернене в заповідне (ст. 564 т.X ч.1), майорати (заповідне майно окремих дворянських родин) тощо¹.

Суб'єктами давності володіння законодавство того часу визнає як фізичних, так і юридичних осіб, зокрема духовні установи. З фізичних осіб не здатними володіти і набувати нерухоме майно є тільки православні монахи (т.X ч.1 ст. 1223). Крім того суб'єктами давнісного володіння не могли визнаватися іноземці та особи окремої національності в певних губерніях (євреї, поляки).

¹ Энгельман И.Е. О давности по русскому гражданскому праву: Историко-догматическое исследование. – М.: Статут, 2003. – С. 378.

Щодо порядку закріплення права власності на нерухомість, яка набута за давністю володіння, то ці питання були врегульовані юридичною практикою того періоду (кас. ріш. Сенату 1872, №892)¹. Так, володільці нерухомих маєтків, що набули право власності за давністю володіння, могли звертатися до окружних судів за місцем перебування нерухомості у порядку охоронного судочинства із клопотаннями про видачу їм посвідчення на відповідне майно. Впевнившись у тому, що прохач придбав за давністю право на нерухомість, яка знаходиться у його володінні, окружний суд постановляє ухвалу про видачу прохачу посвідчення на дане майно і про розмір кріпосного мита, що повинно бути ним внесено. На підставі цієї ухвали володілець після внесення кріпосного мита одержує від нотаріуса посвідчення. Після одержання цього посвідчення і після відмітки його в реєстрі кріпосних справ володілець може просити нотаріуса про введення його у володіння.

Разом з тим цивільне законодавство Росії серед підстав встановлення сервітутів визнавало також і давність, але не у вигляді визначеного строку користування, зі впливом якого факт перетворюється в право, а у вигляді визнання незапам'ятної тривалості відносин. У силу такої давності закон містив цілий ряд сервітутів, названих угіддями. Але існування угідь повинно бути засвідчене не свідками, що посилаються на розповіді батьків, а документами, писаревими книгами й іншими актами (т. X, ч. 1, ст.ст.457 і 463). Згідно з касаційним рішенням Сенату 1903 року №50 тривале користування сервітутом, навіть протягом 10 років, не могло призвести до виникнення права. Виняток було встановлено для Закавказзя, де давніше користування, що продовжувалось не менш 10 років явно і беззаперечно, створювало право користування зрошувальними водами (вид. 1903, т. XII ч. 2, Статут сільського господарства, ст. 289, дод. ст. I)².

¹ Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права: (по изданию 1907 г.). - М.: Фирма Спарк, 1995. – С. 192.

² Там само. – С. 230.

У зв'язку з входженням більшої частини українських земель до складу Російської імперії подібні положення щодо набувальної давності містяться й у законодавстві, що використовувалось на зазначеній території¹.

Підсумовуючи викладене, маємо таке:

- російське законодавство початку ХХ століття деталізувало давніше володіння як неперервне, спокійне, беззаперечне, у вигляді власності, вилучивши при цьому наявність законної підстави та добросовісності володіння, що надає можливість говорити про запозичення в дещо викривленій формі окремих положень кодексу Наполеона;

- предметом давності володіння визнавались тільки тілесні речі. До того ж речі могли набуватись за набувальною давністю як повністю, так і частково;

- в силу відомих факторів основним джерелом формування набувальної давності тих часів в Україні стали саме викладені положення;

- здійснений аналіз становлення набувальної давності у російській цивілістиці є одним з можливих наукових поглядів на дослідження механізму формування даного різновиду давності в межах вітчизняного цивільного законодавства, а тому тільки підкреслює перспективність подальших розвідок у цьому напрямку.

Список літератури:

1. Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. / Под общей ред. Чистякова О.И. – Т.1. Законодательство Древней Руси. Отв. ред. Янин В.Л.. – М.: Юридическая литература, 1984. – 430 с.

2. Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. / Под общей ред. Чистякова О.И. Т.3. Акты Земских соборов. Отв. ред. Маньков А.Г.. – М.: Юридическая литература, 1985. – 511 с.

3. Полный сводъ законовъ Россійской имперіи в 2-хъ книгахъ. Книга 2. - Спб., 1911. – 4680 с.

¹ Бойко І. Про цивільне право Гетьманщини за кодексом 1743 року. //Право України. – 1999. - №3. – С. 88-92.

4. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права: (по изданию 1907 г.) / Г.Ф. Шершеневич. - М.: Фирма Спарк, 1995. – 556 с.
5. Энгельман И.Е. О давности по русскому гражданскому праву: Историко-догматическое исследование / И.Е. Энгельман. – М.: Статут, 2003. – 511 с.
6. Бойко І. Про цивільне право Гетьманщини за кодексом 1743 року / І. Бойко // Право України. – 1999. - №3. – С. 88-92.